

Artvin İli Okçular Havzasının Eski Çağ Tarihi Coğrafyasına Genel Bir Bakış (*)

Sefa YILDIRIM (**)

Öz: Eskiçağ tarihinin önemli lokalizasyon merkezlerinden bir olan Doğu Karadeniz ve kıyıları tarih boyunca birçok kültür ve millete ev sahipliği yapmıştır. Özellikle, Kafkas, Derbent ve Daryal geçitleri üzerinden gelen halklar bu bölgede önemli kültürel ve ticari merkezler oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra, Doğu Karadeniz Bölgesi oldukça arızalı bir topoğrafik yapı arz etmesine rağmen, Orta Paleolitik dönemden itibaren iskân gördüğünü de müşahade etmekteyiz. Ayrıca, bölge uzun yıllar başta Urartu olmak üzere, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, kültürel ve ekonomik tesiri altında kaldığı da yine, burada tespit edilen eser ve materyallerden anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, bölgeye gelen kavim ve halk toplulukları zaman içerisinde yerli bir karakter kazanarak Anadolu kültür coğrafyasının bir parçası haline geldiği de görülmektedir. Anadolu yarımadasının kendine has jeolojik, jeomorfolojik ve jeopolitik yapısı, bölgeye yerleşen halk toplulukları üzerinde müspet yönde tesir ederek özgün bir kültürel yapının oluşmasını sağlamıştır. Netice itibarıyla, Anadolu coğrafyasının bir parçası olan Doğu Karadeniz bölümü, kendine has tarihi ve kültürel coğrafyası ile mümtaz bir bölge olma özelliğinin binlerce yıldır devam ettirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Coğrafya, Anadolu, Eskiçağ Tarihi, Doğu Karadeniz, Erzurum.

A General Outlook On Ancient Historical Geography of Okcular Basin of Artvin Province

Abstract: Zati is famous poet who lived in the late 15th century and early 16th century poetry and writings that famous verses and the one of the wellknown poets of his era. As poet who versed easily and he was famous to awareness the technics of versing. In Turkish literature the most verses poems attributed to him. Zati the resources to be remembered as master poets and spoken of with praise. One of the most famous students is Baki, Another of his disciples is Kara Fazli is known that the Masnavi flowery. His small shop located in the courtyard of the Mosque of Bayazid read poetry and talk about it and it was a scientific environment. Hayali Bey and Tashlijali Yahya were poets who came to this shop. Zati was clever man and had strong gift to versing and he was astute person and nifty one who was born to been poet and had multidimensional talent. Undoubtedly, the main features of such a talented person. Almost can be said, there is no research about the poet who had unique features. This article also intends to study the life and works of Zati and remove blanks of his life.

Keywords: Historical Geography, Anatolia, Ancient History, Eastern Black Sea, Erzurum.

*) Sefa YILDIRIM' (2007)'in "Okçular/Berta Havzası ve Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar" adlı Doktora tezinden üretilmiştir. The study derives from Sefa YILDIRIM's doctoral dissertation titled "Historical and Archeological Researches On Okçular/Berta Basin And Its Surroundings"

**) Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: sfyildirim@agri.edu.tr)

Makale Geliş Tarihi: 21.05.2018

Makale Kabul Tarihi: 12.10.2018

I. Tarihi Coğrafya ve Önemi

Tarihi Coğrafya çalışmalarının ilk olarak XVIII. yy. başlarından itibaren başladığını müşahade etmekteyiz. Tarihi coğrafya çalışmaları ilk olarak kutsal topraklar üzerine yoğunlaşması nedeniyle, tanımlar da buna bağlı olarak dinsel özellikler içermekte idi. Coğrafyanın bir alt dalı olarak uzun yıllar faaliyetini gösteren tarihi coğrafya modern ve bilinçli bir disiplin olarak ortaya çıkışının 1920-1930 arası olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Tarihi coğrafya hakkında günümüze kadar birçok tanımın yapıldığını görmekteyiz. Bu tanımlar içerisinde en çok dikkati çeken, önemli bir tarihi coğrafya uzmanı olarak kabul edilen Gilbert'in " *tarihi coğrafyacının görevleri kısaca şudur: arkeoloji ve tarihten topladığı geniş çapta bilgiden, eski ve yeni haritalardan planlar, grafikler ve günümüz coğrafya çalışmalarından hareketle, insan aktivitelerini ve dağılımlarını fizikî özelliklere bağlı olarak adilce yeniden kurarak, 'periyot resimleri / period pictures 'ni sunmaktır.*" açıklamasıdır (Gümüştü,2014.s.163).

Geçmişin coğrafyası olan tarihi coğrafya, geçmişteki herhangi bir dönemin insan faaliyetleri içerisinde yer alan olan iskân yerlerinin kuruluşu, gelişmesi ve buna bağlı olarak da şekillenen demografik yapının iktisadi ve sosyal yönlerini inceleyen güçlü bir disiplin olarak karşımızda durmaktadır (Kütükoğlu 2014,s.11). Tarih ve coğrafyanın ayrılmaz bir bütün olduğunu ilk defa akademik çerçevede ifade eden Carl Ritter olmuştur. Ağırlıklı olarak beşerî coğrafya sahasında çalışmalarda bulunan Ritter ile fizikî coğrafya alanında önemli başarılarla imza atan Alexander von Humboldt modern akademik coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilmektedirler. Ritter'e göre, tarih ve coğrafya " *biri olmadan diğerinin yaşayamayacağı kız kardeşler*" dir. Ritter'e göre coğrafi alanlar birbirleriyle ve Dünya' nı geri kalanın ile bağlantılı bir tarzda incelenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, insan ile olan ilişkisi de dikkate alınarak kapsamlı bir şekilde coğrafi araştırmaların yapılmasının gerekliliği üzerinde önemle durduğu görülmektedir. (Tümertekin & Özgüç 2002, s.24).

Yukarıda ifade ettiğimiz bilim insanlarının yanı sıra, tarihi coğrafyanın ilk habercisi olarak Herodotos, Philipp Clüver ve 1701 yılında *A Treatise of Antient and Present Geography* adlı eseri hazırlayarak tarihi coğrafya ismini kullanmadan tarihi coğrafya çalışmalarını başlatan Edward Wells'i ifade edebiliriz. Edward Wells'in bu önemli çalışmasının yanı sıra, *Historical Geography of the New Testament* ve *Historical Geography of the Old Testament* gibi tarihi coğrafya adını taşıyan eseri olduğu da görülmektedir. (Gümüştü,2014.s.201)

19.yy.'dan itibaren ise, H.H.Barrows, Derwent S.Whittlesey, Carl O.Sauer, Loui-Auguste Himly, Auguste-Honore Longnon , E.H.Carrier, H.C.Darby, E.W.Gilbert, Eva G.R.Taylor, J.N.L. Baker, E.G.Bowen, A.R.H. Baker, R.C.Harris, D.R.Harris, ve Xavier de Planhol gibi bilim insanları modern tarihi coğrafyanın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır (Gümüştü,2014.s.203).Buna ilaveten, 1894 yılında Adam Smith tarafından Musevi ve Arap kaynakları ile modern kritik tekniklerinin kullanılarak

hazırladığı *The Historical Geography of the Holy Land* ve 1890 yılında W.M.Ramsay tarafından kaleme alınan Anadolu tarihi coğrafyası açısından da büyük bir öneme haiz olan *The Historical Geography of Asia Minor* adlı eserleri de ifade edebiliriz (Gümüşçü,2014.s.202).

Türkiye’de ise, Yağlıkzade Ahmet Rifat, Şemseddin Sami, *Coğrafya-yı Umumi* adlı eseri hazırlayan Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Fenn-i Coğrafya* adlı eseri kaleme alan Ali Cevad, *Coğrafya-yı Tarih-i Mülk-i Rum* adlı eseri yayınlayan Celal Nuri İleri, Z.V.Togan, H.S.Selen, N.Tunçdilek ve M.Tuncel, Tuncer Baykara, Bülent İplikçioğlu, Ekrem Memiş, Veli Sevin, Bilge Umar, E. Tümertekin, Osman Gümüşçü, arşiv belgelerine dayanarak tarihi coğrafya çalışan ilk Türk coğrafyacı akademisyen Mesut Elibüyük ve İstanbul Üniversitesi Coğrafya enstitüsünde de uzun yıllar görev yapan Ord.Profesör.Ali Tanoglu’nu zikredebiliriz. (Gümüşçü,2014.s.207).

Bu bağlamda, Tanoğlu’nun beşeri coğrafyanın yardımcı bilimler arasında sıraladığı tarih, antropoloji, etnoloji, sosyoloji ve politik ekonomi tarihi coğrafyanın kapsamı açısından da büyük bir önem arz ettiğini ifade edebiliriz (Tanoğlu 1966,s.3). Binaenaleyh, tarihi coğrafya uzmanları, mekânı ön plana alarak ve coğrafi görünümü zaman boyutun da değerlendirerek araştırmalarını temellendirdikleri görülmektedir (Gümüşçü,2014.s.174). Tarihi coğrafyanın ana karakteristik özellikleri arasında; iskân yerlerinin değişimi, geçmişi yeniden kurma ve tarihsel faaliyetlerin ele alınması gelmektedir. Bu faaliyetler aynı zamanda tarihi coğrafyanın rol ve yararlarını da belirlemektedir. Bu bağlamda, tarihi coğrafyacılarının rolleri ve önemi Gümüşçü’ye göre “ *Aynı bahse devamla, yakın tarihli bir yazısında D.Hooke, günümüzde tarihi coğrafyacıların rolleri ve önemleri üzerinde dururken bir taraftan da tarihi coğrafyanın konusu ve amaçlarına değinmiştir. Tarihi coğrafyacının yapacağı katkıların; canlı çeşitliliğinin sürdürülmesi, bölgesel karakterlerin korunması, kültürel mirasın tanınması konularında da olduğunu ileri sürerek tarihi coğrafyanın görevlerinden bazılarını vurgulamıştır.*” ifade edilmektedir (Gümüşçü,2014.s.175). Buradan yola çıkarak, tarihi coğrafyanın ana temasında; coğrafi planlamanın icrasında geçmişte nasıl olduğu tetkik edilerek ve günümüzle karşılaştırmalar yapılarak gelecek planlanmasının olduğunu ifade edebiliriz.

Çalışma konumuz itibariyle, tarih ve coğrafya kavramlarına kısaca değinmemiz gerekmektedir. İbranice “*ay*” anlamına gelen “*Yarex*” sözcüğünden türeyen tarih kavramı, Latince de “*Historia*”, Almancada ‘*Geschichte*’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Özçelik’e göre, Arapçaya “*Ástura*” olarak geçen *Historia* sözcüğü, Kuran-ı Kerim’de “*Esâtîr’ül-evvelîn*” yani geçmiş zaman hikayeleri olarak zikredilmektedir (Özçelik 2014,s.7). Kavram olarak “*Historia*” sözcüğü, Somut malzeme, bilgi ve buna bağlı olarak “*Historian*” “araştırmacı” anlamı taşıdığını görmekteyiz (Ortaylı 2003, s.5). Arapça’daki “*Tevârih*” (kökü:v-r-h) tarih kelimesinin kökü ay bilgisi yani takvim bilgisi, ‘*Geschichte*’ ise Almanca hikâye anlamına gelmekle birlikte ‘olmuş’ anlamı taşıdığı için ‘*story*’ sözcüğünden ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra, tarih felsefesi açısından önemli bir sözcük olarak “*Res gestae*” yani ‘res’ şeyler, ‘*gestae*’ hatt-ı harekât, tarz anlamına gelen tabirdir.

Yukarıdaki açıklamalardan da yola çıkarak tarih nedir? sorusuna baktığımız da; Fransız Annales Okulu kurucularından March Bloch'a göre ,“*zaman içinde insanların ilmi*”, Braudel için, “*Bütün tarihlerin toplamı, geçmiş hal ve gelecekteki mesleki kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesi*” (Kütükoğlu 2014,1 vd.), İbn Haldun'a göre ise, “*İnsan toplumunun, veya dünya uygarlığının;..... o toplumun doğasında gerçekleşen değişikliklerin; bir grup insanın diğer insanlara karşı gerçekleştirdikleri ve çeşitli büyüklükteki krallıklar ve devletlerin kurulmasıyla sonuçlanan devrimlerle ayaklanmaların; ister geçimlerini sağlamayı isterse çeşitli bilim ve zanaat alanlarında ilerlemeyi düşünsünler, insanların yürüttükleri çeşitli işlerle uğraşanların; ve genelde toplumun kendi doğası gereği uğradığı bütün köklü dönüşümlerin yazılı kaydı.*”(Hobsbawm,2009,s.x.), Collingwood için , “*Benim yanımda, tarihin insanın kendine ilişkin bilgisi “için” olduğu.....Öyleyse, tarihin değeri bize insanın ne yaptığını, böylece insanın ne olduğunu öğretmesidir.*” (Collingwood 2010,s.46) ve Alkan'a göre ise,“ *insanoğlunun geçmişinin kayıt altına alınması, araştırılması ve yeniden kurgulanması*”(Alkan 2016,s.26) ifadesi ile açıkladığı görülmektedir.

Bu tanımlardan yola çıkarak, tarih bilimini toplumların, bütün faaliyetlerini (medeniyet, kültür, sanat, siyasi ve sosyo-ekonomik vb.) modern metot ve tekniklerle yer ve zaman bağlamında, belge ve bulgulara dayandırılarak , sebep-sonuç ilişkisi içerisinde araştıran sosyal bir bilim dalıdır, olarak izah edebiliriz. (Gümüşçü,2014. s.57; Özçelik 2014,s.9)

Coğrafya terim olarak; eski Grekçe yerin “tasviri/yazımı” yani “geo-yer; graphien-yazmak” anlamına gelen “γεωγραφία, ας,ή / γεωγράφος, ου,ό [coğrafyacı] ” (Çelgin2011,s.130 ; Gümüşçü,2014. s.15), sözcüğünden Latinceye “geōgraphia-ae” olarak geçmiştir (Kabağaç & Alova 1995,s.259)

Coğrafya kavram ve bilimi çağın gereksinimlerine göre pek çok defa tanımsal gelişmelere uğradığını müşahede etmekteyiz. Bunlara örnek vermek gerekirse; Emmanuel de Martonne göre, “*Coğrafya, fiziki, biyolojik, sosyal hadiselerin sath-ı arzın nerelerinde vukua geldiğini, bu hadiselerin sebeplerini ve karşılıklı münasebetlerini araştıran ilimdir*” ve Mesut Elibüyük ise “ *coğrafya, insanla doğal ortamı etkileşimleriyle dağılışı, karşılaştırma ve nedensellik ilkelerine uygun olarak araştıran ve sonuçlarını sentez halinde veren bilimler topluluğu*” coğrafya tanımı olarak ifade etmektedirler (Gümüşçü ,2014,s.29,32).

Bu tanımlardan yola çıkarak, Coğrafya bilimi yaşadığımız yer küredeki mekân, mahal, ikametgâh ve yerlerin doğal veya insan tesiri ile meydana gelen değişiklikler arasındaki farklılıkları inceleyen bir disiplin olarak ifade edebiliriz (Gümüşçü, Şenkul & Yılmaz 2014,s.178).

Coğrafi mekân, zaman ve elbette ki insan tarih biliminin üç ana unsurunu oluşturmaktadır. (Memiş 1990,s. 7 ; Şimşek 2016,s.9 Ünsal 2006 ,s.24.)Tarihi olgular belli bir zaman dilimi ve mekânlarda oluşması nedeniyle, coğrafya bilimi tarih açısında büyük bir önem arz etmektedir. Herkesçe malumdur ki, tarih boyunca medeniyet, bilim, kültür, sanat ve ekonomi gibi unsurların gelişmesi, coğrafi şartların imkân vermesi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Tarih boyunca canlılığın devamı ve çeşitliliği açısından

nehir, göl havzaları, vahalar ve deniz kıyıları büyük bir rol oynamıştır. İnsanoğlu başta Mezopotamya olmak üzere, Nil ve Ganj nehri gibi bereketli toprakları iskân ederek büyük medeniyetler kurduğunu müşahede etmekteyiz. Günümüz Dünyasını da hala etkilemeyi başaran bazı medeniyetleri ifade etmemiz gerekirse; Nil'in hediyesi olan Mısır Medeniyeti, Fırat ve Dicle'nin insanlık âlemine bahşettiği Mezopotamya ve onun bağrından çıkan Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi muazzam medeniyetler, Ganj ve Brahmputra nehirlerinin doğurduğu Hint Kültürü, Tuna, Ren, Elbe, Seine, Loire ile Po nehirlerinin tüm Dünya'ya bahşettiği Avrupa medeniyetlerini sıralayabiliriz (Küttükoğlu, 2014, s. 11). Çalışma konumuz itibarıyla, Fırat, Dicle, Kızılırmak ve Yeşilırmak gibi önemli akarsu ve nehirleri bünyesinde bulunduran, geniş ve mümbit topraklara sahip olan Anadolu Paleolithik dönemden itibaren insanoğlunun vazgeçilmez iskân bölgelerinden biri olmuştur.

Tarih boyunca Anadolu "*Anatolia*" yarım adası yani Küçük Asya (Asia Minor/Asie Mineure/Asya'yı Suğra) toprakları, Asya ile Avrupa kıtaları arasında da bir köprü vazifesi görmesinin yanı sıra Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları tarafından çevrenmesi nedeniyle de Batıdan Akdeniz medeniyetlerinin oluşturduğu Eski Batı, Güneydoğu'dan Mezopotamya ve Mısır gibi Eski Doğu Dünyalarının geliştirmiş olduğu kültür ve medeniyet sahalarından da ziyadesiyle etkilendiği ve kültür transferinde de önemli roller üstlendiğini müşahede etmekteyiz (Baykara 2000,s.17,22; Memiş 2003,s.3) Ayrıca, Anadolu coğrafyasın da yer alan Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Karadeniz ve Akdeniz arasında önemli bir su köprüsü oluşturarak kültürel etkileşimi de sağladığı görülmektedir.

Anadolu bu avantajlı konumu sebebiyle, en eski çağlardan itibaren Dünya'nın göz bebeği olmuş ve Büyük İskender dâhil birçok hükümdarın Asya ve Avrupa arasındaki geçiş güzergâhlarının ana merkezlerinden birini teşkil etmiştir. Örneğin; Büyük İskender'in liderliğinde batı medeniyeti Asya içlerine doğru yayılmaya başlarken, bu sürecin devamında Doğu medeniyeti de yine boğazlar yoluyla ile Avrupa'ya tesir etmeye başladığını müşahede etmekteyiz. (Erzen 1992, s.1; İzbirak 1984,s. 1; Kınal 1991, s.1.; Lloyd 1998,s. 1; Memiş 1989, s.3.; Ramsay 1960, s.1,23.; Sevin 2003, s.1; Tunçdilek 1986,s. 9; Ünsal 2006, s.25; Yücel 1987, s.4).

M.Ö. II. bin yılda İç Anadolu Bölgesinde Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirlerinin bulunduğu sahayı iskân ederek büyük bir medeniyetin temellerini atan Hitit Devleti ve M.Ö. 9-6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'da Van ve Urmiye gölleri arasındaki bölgede güçlü bir devlet olarak ortaya çıkan Urartu Krallığı, Anadolu'nun eski çağ tarihi coğrafyası açısından mihenk taşlarını oluşturmaktadırlar (Memiş 1989,s.4,24; Akurgal 1995, s.53,175; Akurgal 1999, s.49,247; Akurgal 2001, s.53; Alp 2000, s.57 ; Alp 2003, s.42; Belli 1982, s.139; Çilingiroğlu 1994,s. 24 ; Dinçol 1982,s. 18; Erzen 1992, s.24 ; Kınal 1991,s. 82 ; Lloyd 1998,s. 25,101; Sevin 2003, s.174,201; Tarhan 1986, s.285 ;Umar 1999, s.31,198; Ünsal 2006, s.26)

Anadolu coğrafyasının önemli bir özelliği de, Asya'dan batıya doğru uzanan İran platosunun devamı olmasıdır. Anadolu'nun bir çok bölümü genellikle dağlık ve yüksek bir yayla özelliği taşıması ve arızalı oluşu, yüksek dağlar arasında sulak ve yerleşmelere

elverişli vadilere imkân vermiştir (İzbırak 1984, s.7.; Kınal 1991, s.2; Ünsal 2006,s.25; Yücel 1987,s. 7,8) Memiş bu önemli hususa da dikkat çekerek “Anadolu'nun kuzeyden ve güneyden yüksek sıradağlarla kuşatılmış olması ve pek az yerden geçit vermesi bu yönlerden yapılacak olan birçok kavimler göçüne imkân tanımazken, Batı Anadolu bölgesindeki dağların denize dik olarak uzanması, pek çok istilacının, bu dağ oluklarından geçit bularak, Anadolu'nun ortalarına kadar ulaşmalarını mümkün kılmıştır. Ayrıca güney ve kuzey yönlerinde denize paralel olarak uzanan sıra dağlar, Orta Anadolu'da yerleşen kavimlerin, bu dağların arkasında oturan kavimlerle kültürel münasebetlerini de engellemiştir. Örneğin; Karadeniz bölgesinde kabileler halinde yaşayan ve Hitit Devletini, kuruluşundan yıkılışına kadar devamlı olarak rahatsız eden barbar Gaşka kavimlerine ulaşmak ve onları kültürel yönden etki altına almak mümkün olmadığı gibi, Toroslar'ın arkasında oturan Kizzuvatna krallığı da, bu dağlar yüzünden, Anadolu Kültürünün değil, daha ziyade Mısır kültürünün etkisi altında kalmıştır.” Anadolu Coğrafyasının siyasi, sosyo-kültürel ve sosyo-iktisadi önemini ve backgroundunu gözler önüne sermektedir (Memiş 2003 ,s.4; Goetze 1940).

Anadolu'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucu ilk iskânının günümüzden on bin yıl öncesine kadar gittiğini göstermektedir. Göbeklitepe arkeolojik kazısı bunun en iyi örneklerinden birini teşkil etmektedir. Ancak şu anki bulgular doğrultusunda şehir olarak ilk değerlendirilebilecek yerleşim yerleri ancak üçüncü bin yılı sonlarında ortaya çıktığını müşahade etmekteyiz. Paleolitik ve Mezolitik Çağ'ın ilk iskân yerleşim yerleri olarak elbette ki karşımıza mağaralar çıkmaktadır. Akabinde, Neolitik Çağ'da yerleşim alanları olarak açık araziler, su kenarları tercih edilmiş ve kerpiç malzeme kullanılarak inşa edilen konutlar vasıtasıyla da köy yerleşmeleri vücuda gelmiştir. Anadolu'da ki iskân politikalarındaki farklılık Kalkolitik Çağ'da kendini çok daha fazla hissettirerek, iskân yerlerinin sayısı git gide artmıştır. Anadolu yarım adasında Kent denilen olgunun Tunç çağında itibaren ortaya çıktığı görülmektedir. Çevresi surlarla örülü güvenli şehir yapıları, Anadolu coğrafyasının hemen hemen her bölgesinde tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, kır ve kent temelli ikili iskân sistemi Anadolu'nun hemen hemen her dönemi ve bölgesinde görülmektedir (Baykara 2000,s. 1;Göler 2016,s.s.34; Sevin 2001, s.1; Kütükoğlu 2014,s.11; Tanoğlu 1969,s. 214 ; Tunçdilek 1986, 9,15,38; Ünsal 2006 , s.25)

II. Okçular/Berta Havzası ve Çevresinin Tarihi Coğrafyasına Genel Bir Bakış

Çalışma sahamız içerisinde bulunan Okçular/Berta Çayı Havzası ve Ardanuç ilçesi idari olarak Artvin ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte, araştırma sahamızın diğer bir önemli parçası olan Oltu Çayı Havzası ve Olur İlçesi ise, Erzurum ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Kuzeydoğu Karadeniz bölgesinde yer alan ve Artvin iline bağlı olan Şavşat ilçesi, batıda Artvin merkez ve Borçka ilçesi, doğuda Hanak ilçesi, güney ve güneybatıda Ardanuç, kuzeyde Gürcistan ve Kuzeydoğuda ise, Posof ilçesi ile çevrilidir. 1317 km²'lik dağlık ve engebeli araziye sahip olan ilçe dört yanı yüksek dağlarla çevrili olup, 3.537 m.ye kadar çıkan Karçkal Dağları, batı ve kuzeybatı yönünü sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte, Sivritepe/Arsiyan(2.250 m.) ve Cın Dağları (3000 m.) İlçenin kuzeyinde konuşlandığı gibi, Ardahan-Artvin sınırını meydana getiren Yalnızçam silsilesinden 2.650 m. yükseklikteki Sahara Dağları doğuda

ve 3.050 m.ye kadar çıkan Karagöl dağları da güneyde uzanmaktadır. Şavşat'ın rakımı ise, 950 -1850 m. arası değişmekte olup, ilçenin merkezi ise 1100 m.dir (Atalay-Mortan 1997,s.16; Rızvanoğlu 2003,s.9 ; Sever 2001,s.51,58,96,176) . Akarsu bakımından da zengin olan ilçe de çok sayıda buzul gölünün olduğu görülmektedir. Bunlardan; en büyüğü ismini de yer aldığı sahadaki dağlara verdiği Karagöl ve yine bu göl ile aynı adı taşıyan ve Meşeli Köyü ormanı içerisinde Milli park statüsü olan ikinci bir Karagöl mevcuttur. Bu göllerin yanı sıra , Pınarlı Köyü yakınlarında Balık Gölü, Arsiyan yaylasında Kız Gölü, Boğa Gölü ve Koyun Gölü olarak bilinen göllerin mevcut olduğu görülmektedir (Sever 2001,s.263).

Çalışma sahamızın bir bölümünü oluşturan, Erzurum ili Trans- Kafkaslar ve İran üzerinden gelen tarihi yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Anadolu'nun kapısı niteliğinde olan saha Yeni Hitit Devleti döneminde [M.Ö.1410–1180], Hayaşa ,M.Ö.13.yüzyılın başlarından itibaren de Daya(e)ni olarak adlandırılan krallıkların merkezi konumunda idi (Pehlivan 1984 s. 13;Yıldırım,1998,s.2)

Yine, çalışma sahamızın bir bölümünü teşkil eden, Artvin ili ise, Kolkhis adı verilen topraklar içerisinde bulunmaktadır. Antik kaynaklarda, kuzeydoğu Anadolu'da yer alan Kolkhis'in doğusunda İberia (Gürcistan), batısında Pontus Euxeinos, kuzeyinde Kafkas Dağları ve güneyinde Armenia ile sınırlı olduğu görülmektedir. Güney Kafkasya'nın batı bölümü ve Karadeniz'in doğu ucunda yer alan Kolhis, antik kaynaklarda Batum'dan bağladığı ve kuzeyde Sokhum'a kadar uzanan bölgeye verilen ad olduğu görülmektedir (Tellioglu 2015,s.85). Söz konusu bu bölgeye Gürcüler, *İmereti*, *Egrisi* ,*Abhazeti* ve Romalılardan itibaren de *Lazika* olarak adlandırılmaktaydı. Ayrıca, Öztürk Kolhis isminin tarihçesi olarak “ *Kolhis adı ilk olarak M.Ö.8.yüzyılın başlarında Korinthli Eumelus tarafından anılmış, Hesiod ise Phasis'in en büyük nehirlerinden birisi olduğunu belirtmiştir.*” ifadelerine yer vermektedir (Öztürk 2016,s.729). Kolhis, Orta Asya, İran ve bilhassa Kırım ile Doğu Anadolu arasındaki ticaretin ana merkezlerinden bir olmuştur. Özellikle Phasis Nehri'nin nakliyyede kullanılmasıyla bölgenin ticareti çok daha fazla önem kazanmıştır. Bu sayede zenginleşen ve güçlenen bölge, Grek mitolojisinde Altın Post efsanesi ve diğer ve mit ve efsanelere konu olmuştur.

Kolhis bölgesinde, [M.Ö. 100.000-40.000] orta paleolitik dönemden itibaren yerleşim faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. M.Ö.IX.yy.dan itibaren ilk siyasi yapıların görülmeye başladığı ve fazla uzun ömürlü olmamakla birlikte M.S. III.yy'da Roma ve Bizanslıların Lazika olarak adlandırdıkları devletin tarih sahnesine çıktığı görülmektedir. Kolhis'de ilk Türk varlığı ise, M.Ö.VIII.yy.dan itibaren görülmektedir. Ön Türklerin bir kolu olduğu düşünülen ve ana yurdunun Türkistan olduğu kabul edilen Kimmerler'in, M.Ö.705 yılında Kafkasya'nın güneyinden Kolhis bölgesine girerek bir süre bu alanın kontrolünü elinde bulundurmuşlardır.

M.Ö. IX.yy.da Hun baskısı sonucu İskitler 'in batıya yönelmesi ve Kimmerlerin topraklarına girmesi ve akabinde de Kimmerlerin Derbent geçidi üzerinden Kolhis bölgesine girdiği görülmektedir. Daha sonra, İskitler'in baskısı sonucu Karadeniz'in kuzeyine çekilmek zorunda kalan Kimmerlerin yerini İskitler (Sakalar) almıştır. İskitlerin Debent geçidini geçerek [M.Ö.665], Çoruh, Kür nehri civarı ve İç Anadolu'ya

kadar yayıldıkları görülmektedir. M.Ö.336'da İskitlerle birlikte gelen Kıpçak ve Bunturkiler Çoruh nehri ve Hazar Denizi'ne kadar bölgeyi kontrol altında tutmakta idiler. İskit kavimleri bu bölgede Arşak (Part) hükümdarı Tiridat III.e kadar buldukları ve hatta Batum'un İskit kabilesi olan Masagetlerin merkezi konumunda olduğu görülmektedir. Greklerin M.Ö. VI.yy.dan itibaren Kolhis' de koloni kurdukları ve V.yy.dan itibaren de uzun yıllar Pers ve Bizans arasında mücadele merkezlerinden biri olmuştur. Akabinde Hazar hakanlığı 769 yılından, XI.yy.'a kadar hakim olmuş ve 1075 yılından sonrada Selçukluların eline geçmiştir (Özgül&Ceylan2017, s.24; Tellioglu 2015,s.87;Tellioglu 2005,s.237). Herodotos'a göre ise, Kolkhisliler köken olarak Mısır'a dayanmaktadır (Herodotos, II. s.104.; Işık 2001, s.13.) Çalışma sahamızın içerisinde bulunan Okçular/Berta Çayı Havzası'na tabii olan Savsat "Madzakhél-İmerkhev (Şavşat'ın Meydancık Bucağı)-Şavşet" ve güneybatı komşusu Ardanuç "Adranoutzion /Ardanoutzion " Kolhislerin ülkesi olarak kabul edilmektedir (Tarkan 1970; Tarkan 1973_a; Tarkan 1973_b;Tarkan 1973_c; Tellioglu 2005,s.45;Umar 1993,s. 20).

Antik yazarlar bölgeyi tanımlarken, Pontus'un batısını Halys (Kızılırmak), doğusunu Kolkhis, kuzeyini Euxeinos (Karadeniz) ve güneyini de Kappadokia Armenia (Doğu Anadolu) olarak ifade etmektedirler. Umar'a göre, , Pontos Euxenios kelimesi, Yunanlıların Karadeniz'den tereddüt ettikleri için "Yabancılar Dost Deniz" anlamında kullandıkları tanımdır. (Işık 2001,s. 11; Strabon, XII. I. 4.; Umar 2000,s.1, 6.Ünsal 2006 ,s.27)

Çalışma konumuz içerisinde geçen bir diğer önemli husus ise, Berta isminin etimolojisidir. Berta ismi hakkında birçok farklı görüşlerin mevcut olduğu görülmektedir. Bölgenin toponomi ve isimler etimolojisi üzerinde çalışan Kırzioğlu, Togan ve Durmuş'un Sakalar hakkında ileri sürmüş oldukları görüşler dikkate alındığında Berta isminin Saka hükümdarı "Bartatua" dan geldiği ifade edebilir. Kırzioğlu'nun Sakalar hakkında ileri sürmüş olduğu görüşü ise, "Yurdumuzda ilk "Umumi Türk Tarihi Kürsüsü"nü kurucusu ve başı olan rahmetli hocamız A.Zeki V.Togan "Umumî Türk Tarihine Giriş" kitabında bütün kaynakları inceleyerek: Saka ile Masagetler'in, ana/hâkim unsurunun "Türklüğü"nü işleyip, ortaya koymuş, çivi yazılı Asur belgelerinde "Bartatua oğlu Madova/Maduva" ve Herodot'ta, "Protothyas oğlu Madyas" diye anılan Cihângir Saka Hükümdarı'nın, 654-626 yılları arasında hâkim olduğu, bunun çağında Sakalar'ın:İran, Anadolu, Suriye ve Filistin'e hakim olup, Sina'da Mısır ülkesine dayanınca, Firavun III.Psammatik'ten 634'te "armağanlar" adıyla harâç aldığı ,Kür-Aras arasında "Sakasen" ve Kür başlarında (Artvin'i de içine alan) "Gobaren" adlı eyaletlere yerleşen kollarının, buralara adını verdiğini....." Berta isminin kökenine işaret etmektedir (Kırzioğlu 1984,s.77 vd.)

Bunun yanı sıra, Kür'ün sağında ve Gence'nin güneydoğusunda bugün "Berde" olarak anılan İslam Kaynaklarında "Bar'da'a" ve bazı kaynaklarda "Partav" olarak geçen şehrin merkez olduğu, Karabağ/Aran bölgesine, "Saka-Sen" söylenmesi de bu görüşü kuvvetlendirmektedir (Kırzioğlu 1976,s.368; Kırzioğlu 1988,s.87 ; Kırzioğlu 1992,s.16.; Durmuş 1993,s.66)

Çalışma sahamız içerisinde yer alan Şavşat, Latince kaynaklarda Şavsethia, Gürcüce “Şavşati”, Ermenice “Şavşet” ve Arapça “Şavşit” olarak geçen alan eski çağlardan beri günümüzdeki ismine benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir. Şavşat sözcüğünün etimolojik ve toponomik anlamı tam olarak bilinmemekle birlikte, bazı varsayımların olduğu görülmektedir. Bunlardan, Sümer’e göre, “*Şâd Farsça’da sevinç anlamındadır. Şâd geldi, Key Geldi gibi, sevinçle geldi anlamını taşıyor...*” (Sümer 1999,s.766) . Şâd, Farsça ’da sevinç anlamına geldiği gibi eski Türklerde bir unvan olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Kuray Kurganlarında çıkan bir maşrapa üzerinde bu unvanın “*şadin erligin eş*” olduğu tespit edilmiştir (Ögel 2003,s.146,199). Yabgu’dan sonra Şad, Tegin gelmektedir (Kafesoğlu 2004,s.114; Sever 2001,s.177; Orhan 2015,s.139;Taşağıl 2003,s.97,107,114; Taşağıl 2004,s.12,37).

Bunun yanı sıra, isim benzerliği olarak, XVI. yy. kayıtlarında geçen Nihavend-Kum arasındaki Şav (Şahve) Sancığı’nı ifade edebiliriz (Kırzioğlu 1976,s.43, 149) . Karakoyunlu Cihânşah dönemi Şava şehri Şehsuvar Beğin nökerlerinden olan Aydın Bey tarafından 1452 yılında alındığı kayıtlardan tespit edilmektedir (Sümer, 1999,s.265). Bununla birlikte bazı kaynaklarda, Gürcü dilinde “Şav” - “Kara” , “Şad/Şat” - “orman” anlamına gelen sözcüklerin bileşmesi ile “*Kara orman*” oluştuğu ifade edilmektedir. (Orhan 2015,s.139; Torun 1998,s.94) .

Çalışma sahasının içerisinde bulunan bir diğer önemli alan ise, Erzurum il merkezinin Kuzeydoğusunda yer alana Oltu İlçesi’dir. Jeomorfolojik yapısına bağlı olarak, Oltu Çayı Havzası ve çevresi pek çok nehrin kaynak noktasını teşkil etmektedir.

Antik kaynaklarda sıklıkla, Çoruh (Harppasos) ve Kelkit (Lykos) nehirlerinden bahsedilmektedir. Bunlardan Xsenophon’da, Taokh (Oltu Çevresi) ülkesinin Çoruh nehrinin yakınında bulunduğu ve bir kolunun Xsenophon’da Hesperit olarak geçen Herodotos da Saspeir’ler (İspir ve çevresi) olarak ifade edilen toprakları ve diğerinin de Taokların topraklarını suladıktan sonra Kulhi/Kolkhis’i aşarak denize döküldüğü ifade edilmektedir (Diakonoff-Kaskai 1981,s.68; Herodotos. Historia I,s.104,III,s.40; Herzfeld 1968,s.121; Honigman 1970,s.158 ; Ksenophon, VII,8,25, IV,VIII, s.8-19; Lehmann-Haupt 1931,s.717 ; Pehlivan 1984,s.22; Strabon, XII, III,s. 18-19; UKN 1960,no .155) .

Yine, Xsenophon’un , “Onbinlerin Dönüşü” adlı tarihsel çalışmasında, Taokhlar ülkesinden çıkan Yunanlıların Gymnias (Bayburt ili olarak lokalize edilmektedir.) yerleşim yerine ulaştıkları geçmektedir. Antik kaynaklarda da, Kelkit “Lykos”ın , Bayburt-Gümüşhane “Khaldei/Hald ülkesi” lokalizasyonundan kaynaklanarak batı yönünde Erbaa civarında Yeşilirmak (Irys)’la birleştiği görülmektedir (Işık 2001, s.132; Karadeniz 1997, s. 6; Ksenophon, IV. VII, 18–19; IV. III. 4.; Lehmann-Haupt 1931, 716,720.; Özger 2001, 1; Pehlivan 1994, s.327.; Turan 1979, s.365; Umar 1993, s.300.; Umar 1999, s.206.; Umar 2000, s.135; Ünsal 2006,s.28;; Zehiroğlu 2000, 27.) Herodotos, Saspeir (İspir ve çevresi) sınırlarını çizerken, Kolkhis ile Media arasında olduğunu ifade etmektedir. Yine, Herodotos eserinde , Kolkhis topraklarının da Phasis Irmağının “Gürcistan sınırlarında kalan Rion ırmağı” döküldüğü Karadeniz’e kadar

uzadığından da bahsetmektedir (Herodotos, I, 104. IV, 37.; Işık 2001, 198.; Kırzioğlu 1992, 32; Ünsal 2006,s.16,29).

Bunun yanı sıra, bazı kaynaklarda Sper olarak geçen İspir'in, Bizans'ın en doğudaki sınırı olduğu ve Yusufeli'nin de Tortum ve Oltu gibi Taokhlar ülkesinde yer aldığı ifade edilmektedir. (Honigman 1970, s.51;Konukçu 1992, 6.; Umar 1993,s.349.; Umar 2000,s. 170.; Ünsal 2006,s.29; Kırzioğlu 1992, s.77, 113, 193.; Kırzioğlu 1976, s.45, 171). Buna ilaveten, Kırzioğlu Narman ile Şenkaya'nın da Taokh'lar ülkesine dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Ksenophon, eserinde Taokh'ların ülkesinden bahsederken, müstahkem mevkiilerde yaşadıklarını ifade etmektedir. Gerçekten de Şavşat, Ardanuç, Oltu ve Olur havzası dağlık ve engebeli özelliğe sahip olmasından dolayı, müstahkem kalelerin yapımına ve doğal güvenlik alanlarının teşkil edilmesine elverişli olduğu görülmektedir (Işık 2001, 132; Ksenophon, IV.VII. 1., IV. VI. 4-5; Ünsal 2006,s.34.). Özellikle Şavşat ve Ardanuç' a bağlı köy yerleşmelerinde mağara ve yer altı barınaklarına benzer iskân alanlarının da olduğu kaynak ve yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Özdemir 2002,s.11).

Bunun yanı sıra, M.Ö.401–400 yıllarında Armenia köylerinde de bu barınakların benzerlerinin olduğu dönemin kaynaklarında geçmektedir. Ksenophon Armen evlerini tanımlarken “... Evler yer altında idi, kapıları bir kuyu ağız gibi dar, alt tarafı genişti. Hayvanlar için yollar kazılmıştı, fakat insanlar merdivenler ile iniyorlardı. Evin içinde keçiler, koyunlar, sığırlar ve kümes hayvanları çocuklarla karmakarıştıktı. Hayvanlar evin içinde kuru otlar ile besleniyorlardı. Birçok buğday, arpa, kuru sebzeler ve arpa şarabı ele geçti. Bu arpa şarabı çömler içinde duruyor ve üstünde arpa taneleri yüyüyordu...” ifadesiyle dönemin bölge insanının başta yaşam tarzı olmak üzere iktisadi ve sosyal durumuna ışık tutmaktadır (Kesenophon ,IV.V.25-26; Özdemir 2002,12). Bununla birlikte, Ksenophon'da Helenlerin Malazgirt bölgesinde Murat Suyunu geçtikten sonra Armenia topraklarına girdikleri görülmektedir.

Çoruh Nehri'nin ismi hususuna gelince; Kırzioğlu'na göre , “Çoruk/Çorukh, Erzurum İlinin kuzeyinden doğup, Batum altında Karadeniz'e karışan ırmak. Adı “Çor'uk=Çor'lar” demek olup, Sakalar'ın büyük bir kolumun buraya gelen kesimden almıştır. Sakalar'ın “Gogar/Gugar” kolu doğuda sağdan Kür'e karışan Kazak-Çayı'ndan, batı da Murgul ve Borçka'ya kadar ki 9 Sancağı içine alan bir Eyalete yerleşmişti. Bu Eyaletteki “Çor”lar'ın bir bölümü, idare merkezi “orbet” (sonradan, Üç-ok anlamında “şamşolde”) in bulunduğu Sancağa yerleşmiş ve oraya “Çor/Şor-Deresi” adını verdirmiş; bir bölümü de, şimdiki Borçalı-Çayı'na soldan karışan ve Loru Kalesi'nden geçen çaya, “Çor'a-Ked” (=Çor-Çay'ı) denilmesine sebep olmuştu. Bu yüzden, Loru'da oturan Bagratlı Melikleri (982–1185) ne , “Çor'a-Ked Kralları” da deniliyordu. Gogar/Gugar Eyaleti'ndeki “Çor”ların batı kolu da, “Çoruk” ırmağına adlarını vermişlerdir.” (Kırzioğlu 1988,s.89; Kırzioğlu 1984,s.89; Kırzioğlu 1976, s.85;Kırzioğlu 1953,s.82). Bununla birlikte, Kırzioğlu bu ırmağa antik dönemlerde “Akampis/ Akampsis” dendiğini ve eski “Gürcistan Tarihi'nde de, (Sakalar'ın boyuna göre) “Sper ırmağı” olarak da geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca, Kırzioğlu Orta Asya'da Kırgızların Edige Urugu'nun bir oymağının “Çoruk/Çuruk” diye anıldığını da ileri

sürmektedir. , Xenophon'da Bayburt civarından geçerken bu ırmağın “*Harpasus/Harpasos/Harpagos*”, ismini aldığı görülmektedir (Ksenophon IV.VII,18;VIII,1.; Işık 2001,s.210; Kırzioğlu 1984,s. 89.; Kırzioğlu 1992,s. 58,198;Ünsal 2006,37). Bunun yanı sıra, bazı kaynaklar da Orta Asya, Eski Türk Devletleri'nde “*Çor*” adının unvan olarak kullanıldığı da ileri sürülmektedir (Taşağıl 2004,s.34,43;Taşağıl 2003,s.114.;Sümer 1999,s.477,488. Tellioglu 2015,s.45). Ayrıca, İskender Dönemi yani M.Ö.4.yy.da Kür Nehri boyunca iskân eden Bunturki ve Kıpçak isminde iki Türk kavminin de olduğu görülmektedir (Togan 1981,s.258)

Artvin ili 1936–1956 yılları arasında Çoruh adı ile anılıyordu. 17 Şubat 1956 tarihinde çıkarılan bir kanunla Artvin'in merkez olduğu İl'e verilen isim lağvedilerek Artvin adını almıştır (Doğanay & Orhan 2014,s. 5.; Tuncel 1992,s.421; Sever 2001,s.169) .

Zengin maden kaynaklarına sahip olan Çoruh havzası, çağlar boyunca bakır, demir, kurşun basta olmak üzere altın ve gümüş türünde değerli madenlerin de kullanıldığı görülmektedir (Atalay 1992, s.352; Köse 1991, s.286.; Tarkan 1973_a, s.144.) . Bu bağlamda, havza bölgenin stratejik ve ticari gelişimine önemli katkılar sağladığını da ifade edebiliriz. Binaenaleyh, Urartu ile Karadeniz sahilindeki koloniler arasında yürütülen ticari faaliyetler sonucunda pek çok Urartu dönemine ait materyallerin Ege ve diğer bölgelere nakledildiği de görülmektedir (Birmingham 1961, s.385; Slattery 1987, 1.). Bu bağlamda, Artvin İli, Şavşat İlçesi Balıklı köyü Zate mahallesi Sazazkale ormanında 1932 yılında bir mağarada tespit edilen tunçtan imal edilmiş baltaları ifade edebiliriz. Türkiye'de uzun yıllar araştırmalarda bulunan eskiçağ tarih uzmanı ve arkeolog Bittel'e göre, bu baltalar Tunç çağına ait olduğudur (Bittel 1933, 150). Bu eserlerin yanı sıra yine Çoruh havzasında 1955 yılında Yusufeli ilçesi Demirköy (Nizgivan)'de yol yapımı esnasında tunçtan mamul baltalar da tespit edilmiştir. (Artvin İl Yıllığı 1967,s.97; Bahçeci 1999,II/29; Özdemir 2002,s.12) .

Çalışma alanımızın tarihi coğrafyası açısından son olarak ifade etmemiz gereken önemli bir husus da, özellikle M.Ö. 4.binyıl sonlananlarından itibaren Berta/Okçular havasında yoğunluk kazanan iskân faaliyetleridir. Merkezi Doğu Anadolu bölgesi olan, yalnız örnekleri bu bölgede de sıklıkla görülen coğrafi nitelendirme olarak Karaz ve etnik tanımla Hurri kültürünün izlerine de rastlamak mümkündür (Pehlivan 1994, s.327).

Antik kaynaklarla paralellik arz eden, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Erzurum civarlarındaki Karaz, Pulur , Güzelova ve Sos kazıları sonucunda çam, ardıç ve meşe gibi ağaç çeşitlerine rastlanıldığı gibi çeşitli tahıl türleri de tespit edilmiştir. (Güneri 1987, s.58.; Koşay-Turfan 1959, s.349; Koşay 1964, s.91; Koşay 1984, s.14; Koşay-Vary 1964,s. 5.; Koşay-Vary 1967,s. 5; Ksenophon 1998, IV. V. 26; LAR I, no: 236; LAR I, no: 604.; Sagona et al 1995, s.193; Sagona et al 1996a, 129; Sagona et al 1996b, 27; Sagona et al 1997, s.137-143.; Sagona et al 1998, s.245; Sagona 1999,s. 205; Sagona-Sagona 2000, s.143; Sagona-Sagona 2001, s.129; Sagona 2004, s.379.; Ünsal 2006,s.33,63).

III. Sonuç

Anadolu'nun tarihi coğrafyasının bir parçası olan ve çalışma sahamızı da içeren Kuzeydoğu Karadeniz Bölgesi bilhassa orta Paleolithik dönemden itibaren iskân gördüğünü müşahede etmekteyiz. Çalışma sahamız ve çevresinde Hurri izlerine rastlanıldığı gibi akabinde Kimmer ve İskitlerinde bu bölgeyi yoğun bir şekilde iskân ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra, antik çağda Kafkas, Derbent ve Daryal geçitleri üzerinden gelen kavim ve milletler bu bölgede önemli kültür ve ticaret merkezleri teşkil etmişlerdir. Örnek vermek gerekirse; Asya'dan gelen ticaret mamulleri Kafkasya üzerinden Phasis Irmağı ve elverişli geçitlerin yardımıyla Karadeniz'e ulaştırılıyordu. Doğu Karadeniz limanlarında küçük gemilere yüklenen keten, kenevir ve balmumu gibi mamuller Sinop'a nakledilerek oradan da büyük gemilerin yardımıyla Ege kıyı limanlarına ve akabinde de Yunan şehirlerine taşınıyordu. (Öztürk 2016, s.730).

Ayrıca, antik kaynaklarda bölgenin uzun yıllar Bizans ve Pers mücadelelerine sahne olduğu da görülmektedir. Akabinde, Selçuklu, Moğol ve Osmanlı yönetimine de giren bölge I. Dünya harbinden sonra 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile kuzey sınırının kesinleşmesi üzerine Türkiye Cumhuriyetine bağlanmıştır.

Çalışma sahamızın backgroundu dikkate alındığında bölgeye gelen kavimlerin zaman içerisinde yerli bir karakter kazanarak Anadolu kültür coğrafyasının bir parçası haline geldiği de görülmektedir. Anadolu yarımadasının kendine özgü jeostratejik yapısı, bölgeyi iskân eden kavimlere müspet yönde tesir ederek özgün ve köklü bir kültürel yapının oluşmasına neden olduğu da görülmektedir (Sevin 2001,VII).

Sonuç itibariyle, kendine has özgün ve zengin bir tarihi coğrafyaya sahip olan bölgemiz renkli bir kültür çeşitliliğini de bünyesinde barındırmaktadır.

Kaynaklar

- Akurgal,E. (1995). *Anadolu Uygarlıkları*, İzmir.
- Akurgal,E (1999). *Anadolu'nun Kültür Tarihi*, Ankara.
- Akurgal,E (2001). *The Hattian and Hittite Civilizations*, Ankara
- Alkan,N. (2016). Geçmişten Günümüze Dünyada Tarih Yazıcılığı, *Tarih için Metodoloji*, Pegem Akademi, Ankara. 26-38
- Alp,S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, İstanbul.
- Alp,S. (2003). *Hitit Güneşi*, Ankara
- Artvin İl Yıllığı (1967). *Artvin İl Yıllığı için hazırlanan özet tarihçe*
- Atalay,İ.(1992). *Türkiye Coğrafyası*, İzmir.
- Atalay,İ. &Mortan,K. (1997). *"Türkiye Bölgesel Coğrafyası .İnkılâp Kitabevi. İstanbul*
- Bahçeci, O.M. (1999). *"Artvin Tarihi Olguları"*,Bursa
- Baykara, T. (2000). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I. Anadolu'nun İdari Taksimatı*. (Gözden Geçirilmiş 2.Basım) Ankara, 17, 22

- Belli, O.(1982). Urartular, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, 139-208
- Birmingham, J.M. (1961). "The Overland Route Accross Anatolia in the Eight and Centuries, B.C." *AS XI*, 185–195.
- Bittel,K. (1933). "Artvin'de Bulunan Tunçtan Mamul Asari Attika", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi I*, İstanbul,ss.150-156
- Collingwood, R. G. (2010). *Tarih Tasarımı*, original title: "The Idea of History", Oxford University Press,1946. Çevirmen: Kurtuluş Dinçer. Doğu Batı Yayınları. Ankara
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalıcı.130
- Çilingiroğlu, A. (1994). *Urartu Tarihi*, İzmir.
- Diakonoff, I. M. &Kaskai,S.M. (1981). *Geographical Names According to Urartian Texts*, Wiesbaden.
- Diñol, A. M. (1982). Hititler, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, 18-120.
- Doğanay, H. & Orhan, F. (2014). "Artvin İlinde Nüfusun Başlıca Özellikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(31) 1-22
- Durmus, İ (1993). *İskitler (Sakalar)*, Ankara. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara
- Goetze, A. (1940). *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven
- Göler, E. M. (2016). "Anadolu'nun İlk Tapınağı: Göbekli Tepe", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: T.C.Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Gümüşçü, O. (2014). *Tarihi Coğrafya Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekan-Metod*, Yeditepe Yayınevi İstanbul.
- Gümüşçü, O. Şenkul, Ç & Yılmaz, H. H. (2014). *Temelleri Gelişimi ve Yapısıyla Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınları. İstanbul. 178.
- Güneri, S. (1987). Erzurum ve Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması, *AST VII*, 54-76.
- Herodotos (1975). *Herodotos Tarihi*, Çev., M.Ökmen, İstanbul.
- Herzfeld, E. (1968). *The Persian Empire: Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East*, Wiesbaden.
- Hobsbawm, J. E. (2009). "Tarih Üzerine", Original Title: On History,Çevirmen :Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Honigman, E. (1970). "Bizans Devletinin Doğu Sınırı", Çev. F. Işıltan, İstanbul.

- Işık, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- İzbrak, R. (1984). *Türkiye*, İstanbul.
- Kabağaç, S., & Alovera, E. (1995). *Latince/Türkçe Sözlük*. İstanbul. Sosyal Yayınlar. 259.
- Kafesoğlu, İ. (2004). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.
- Karadeniz, H. B. (1997). "Bayburt Adı Hakkında" *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 127 (Temmuz 1997), İstanbul, 6-8.
- Kınal, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara
- Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi*. Cilt. Işıl Matbaası. İstanbul
- Kırzioğlu, M. F. (1976). *Osmanlı'nın Kafkas Ellerini Fethi, (1451-1590)*. Ankara
- Kırzioğlu, M. F. (1984). "Selçuklu Fetihlerinden (1064-1071) Önce Doğu Anadolu Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Dağ ve Su Adları" *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984) Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Dairesi Yayınları*: 60, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 17, Ankara, 75-95.
- Kırzioğlu, M. F. (1988). "Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan ve eski "Turabozan Vilayeti'miz (Batum-Samsun dahil) Bölgesinde, M.Ö.VII.yüzyıldan Osmanlı Fethi'ne kadar yerleşen Türkler ve coğrafyada yasayan hatıraları" T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) 1-3 Haziran 1988 /Samsun 1990.
- Kırzioğlu, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar* Ankara.
- Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara.
- Koşay, H. Z. (1964). "Pulur ve Güzelova (Erzurum Araştırmaları)", *Atatürk Konferansları I*, Ankara, 91-94.
- Koşay, H. Z. (1984). *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara.
- Koşay, H. Z. & Turfan, K. (1959). "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Bellekten* 23/91, Ankara, 349-413,
- Koşay, H. Z. & Vary, H. (1964). "Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu", Ankara.
- Koşay, H. Z. & Vary, H. (1967). *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı*. 1961, Ankara.
- Köse, A. (1991) *İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ksenophon (1998). *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. T.Gökçöl, İstanbul,

- Kütükoğlu, S. M. (2014). “*Tarih Araştırmalarında Usûl*” , Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi - Sayı 6¹ , 2.Baskı Ankara Türkiye, 11.
- Lehmann - Haupt,C.F. (1931). *Armenien Einst und Jetzt II-2*, Berlin.
- LAR I-II (1968). D.D.Luckenbill ,Ancient Records of Assyria and Babilonya I-II (ARAB III), York, 1968.
- Lloyd, S .(1998). *Türkiye 'nin Tarihi*, Çev. E. Varinlioglu, Ankara.
- Memiş, E. (1989). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya.
- Memiş, E. (1990). *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Konya.
- Memiş, E. (2003). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya.
- Orhan, F. (2015). *Şavşat'ın Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası*, Şavşat Belediyesi Kültür Yayınıdır. 139.
- Ortaylı, İ. (2003). “Tarih Nedir?” *Türkiye Günlüğü* (1-22). Ankara.
- Ögel, B. (2003). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara.
- Özçelik, İ. (2014) *Tarih ve Metodolojisi*, Gazi Kitapevi.Ankara. 6.
- Özdemir, H. (2002). *Artvin Tarihi*. Ankara ,11.
- Özger, Y. (2001). *.Temettüat Defterlerine Göre Bayburt ve Köylerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgül, O. & Ceylan, N. (2017). “Eskiçağda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV.(XIII), Aralık /MMXVII. 24-62.
- Öztürk, Ö. (2016). *Pontus Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*. Nika Yayınevi.
- Pehlivan, M. (1984). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılına Kadar Erzurum ve Çevresi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pehlivan, M. (1994). “Başlangıçtan Urartu'nun Yıkılına Kadar Bayburt ve Yöresi” *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23–25 Mayıs 1988)*, Ankara, 327-345.
- Ramsay W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. M. Pektaş, İstanbul.
- Rızvanoğlu, M. T. (2003). *Ardanuç İlçe'sinin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sagona et al. [Sagona, A., Sagona, C & Özkorucuklu, H.] (1995). "Excavations at Sos Höyük-1994: First Preliminary Report", *AS 45*, London. 93-218.
- Sagona et al. [Sagona, A., Sagona, C & Özkorucuklu, H.] (1996)_a. "Excavations at Sos Höyük 1994", *KST XVII/I*, 129-150.
- Sagona et al. [Sagona, A., Erkmen, M., Sagona, C & Thomas, I.] (1996)_b. "Excavations at Sos Höyük, 1996: Second Preliminary Report" *AS 46*, 27-48.
- Sagona et al. [Sagona, A. Erkmen, M. & Sagona, C.] (1997). "Excavations at Sos Höyük-1995", *KST XVIII/I*, 137-143.
- Sagona et al. [Sagona, A., Erkmen, M. & Sagona, C.] (1998). "Excavations at Sos Höyük, 1996", *KST XIX/I*, 245-250.
- Sagona et al. [Sagona, A., Erkmen, M. & Sagona, C.] (1999). "Excavations at Sos Höyük, 1997", *KST XX/I*, 205-206.
- Sagona, A. (2000.) "Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory a Provisional Chronology for Northeast Anatolia", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires: Actes du Colloque d'Istanbul, 16- 19 Decembre 1998, Varia Anatolica XI*, .329- 373.
- Sagona, A. & Sagona, C.(2000). "Excavations at Sos Höyük, 1998", *KST XXI/I*, 143-144.
- Sagona, A. & Sagona, C.(2001). "Excavations at Sos Höyük, 1999", *KST XXII/I*, 129-131.
- Sagona, A. (2004). "Social Boundaries and Ritual Landscapes in Late Prehistoric Trans-Caucasus and Highland Anatolia", *Ancient Near Eastern Studies Supplement 12, A View From The Highlands Archaeological Studies in Honour Charles Burney*, Edited By A. Sagona, Peeters, 475-537
- Sever, R. (2001). *Berta (Okçular) Çayı Havzasının Fiziki Coğrafyası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul.
- Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası. (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev. A.Pekman.
- Şimşek, A. (2016). "Tarihsel Zaman, Değişim ve Süreklilik". *Tarih için Metodoloji*, Pegem Akademi, Ankara. 9-15
- Slattery, D. J. G. (1987). "Urartu and the Black Sea Colonies: An Economic Perspective", *Al-Rafidan VIII*, 1-30.
- Sümer, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I-II*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul.
- Tanoğlu, A. (1966). *Nüfus ve Yerleşme*. Baha matbaası. İstanbul.

- Tanoğlu, A. (1969). Nüfus ve Yerleşme, Cilt I, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı: 45, İstanbul.
- Tarhan, M. T. (1986). "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri", *TT. Kong. 9*, Ankara, 285-301.
- Tarkan, M. T. (1970). "Çoruh Vadisinin İskân Özellikleri" *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Cilt 1 Sayı 1, Ekim* 115–123.
- Tarkan, M. T. (1971). *Yukarı Kelkit ve Çoruh Havzası*, Erzurum.
- Tarkan, M.T.(1973)_a. *Orta ve Aşağı Çoruh Havzası*, Ankara.
- Tarkan, M.T.(1973)_b. "Orta ve Aşağı Çoruh Havzası Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bakımından Bir Bölge Araştırması". Atatürk Üniv. Yay. No: 166. Edb. Fak. Yay. No: 37. Ars. Serisi No:29 Erzurum.
- Tarkan, M.T.(1973)_c. "Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi". *Atatürk Üniv.50.yıl Armağanı, Erzurum ve çevresi*, I. 7-22.Erzurum.
- Taşagül, A. (2003). *Gök-Türkler I. Türk Tarih Kurumu Basımevi* Ankara.
- Taşagül, A. (1999). *Gök-Türkler II. Türk Tarih Kurumu Basımevi* Ankara.
- Taşagül, A. (2004). *Gök-Türkler III. Türk Tarih Kurumu Basımevi* Ankara.
- Tellioğlu, İ. (2015). *Tarih Boyunca Karadeniz*, Serander yayınları. 83.
- Tellioğlu, İ. (2005). "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri" *"A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi"* 27. Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı. Erzurum. 237-245.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. İstanbul.
- Torun, F. (1998). "Her Yönüyle Artvin Ve Örnek Bir Köy İncelemesi". Doruk Basım Yay. Reklamcılık. Adapazarı.
- Tunçdilek, N. (1986). "Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi", İstanbul Üniversitesi, Yayınları No: 3367, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 4, İstanbul.
- Tuncel, O. (1992). *İslam Ansiklopedisi. Artvin Maddesi*.
- Turan, O. (1979). "Bayburt" *İslam Ansiklopedisi II*, İstanbul, 365–367.
- Tümertekin, E. & N. Özgüç, N. (2002). "Beşeri Coğrafya. İnsan. Kültür. Mekân." Çantay Kitabevi İstanbul. 24.
- UKN (1960). Melikisvili, G. A.; *Urartskie Kliobraznyne Nadpisi*, Moskova, 1960.
- Umar, B. (1993). Türkiye'de Tarihsel Yer Adları, İstanbul.
- Umar, B. (1999). "İlkçağda Türkiye Halkı", İstanbul.

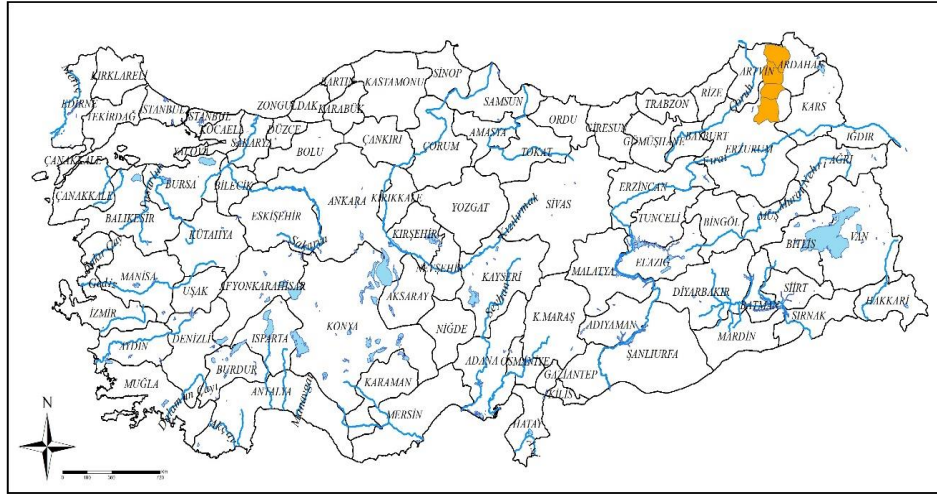
- Umar, B. (2000). *Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos), Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması*, İstanbul.
- Ünsal, V. (2000). *Eskiçağ 'da İspir ve Çevresi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, V. (2006). *Eskiçağda Çoruh Havzası*, (Yayımlanmış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, S. (1998). *Eski Çağ'da Oltu ve Çevresi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, S. (2007). *Okçular/Berta Havzası ve Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, T. (1987). *Türkiye Coğrafyası*, Ankara.
- Zehiroğlu, A. M. (2000). *Antik Çağda Doğu Karadeniz*, İstanbul.

Ekler:

Haritalar

Harita 1: Çalışma sahasının Türkiye haritasındaki konumu

Harita 2: Çalışma sahasının Türkiye haritasındaki konumu

